

ФОРС-МАЖОР ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

FORCE MAJEURE AS A GROUND FOR EXEMPTION FROM CIVIL LIABILITY DURING THE STATE OF MARTIAL

Кирдан Б.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню звільнення від відповідальності суб'єктів цивільних правовідносин у період дії воєнного стану. Оскільки питання звільнення від відповідальності набуло актуальності у зв'язку з запровадженням на всій території України з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року воєнного стану, який постійно продовжується та діє по теперішній час.

Встановлено, що засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) в Україні здійснює Торгівельно-промислова палата України, проте в більшості випадків, такі обставини потребують доведення в кожному конкретному випадку. Засвідчення воєнного стану, як форс-мажорної обставини, зумовлює можливість звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання. Проте ця умова не поширюється на звільнення боржника від загального обов'язку виконувати своє зобов'язання. Закінчення дії форс-мажорних обставин відновить обов'язок боржника в повній мірі виконувати свої зобов'язання за договором.

Зазначено, що Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України був доповнений 18 і 19 пунктами, якими на законодавчому рівні урегульовано питання звільнення від відповідальності за прострочення виконання грошового зобов'язання та спеціальний порядок обчислення строків та термінів на період воєнного, надзвичайного стану.

На завершення дослідження передбачається, що військовий стан як форс-мажорна обставина може бути підставою для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання, проте не є підставою для не виконання зобов'язання. При цьому зазначається, що форс-мажорні обставини не мають преюдиціального (заздалегідь встановленого) та у випадку їх виникнення кожна із сторін повинна посилаючись на допустимі докази довести те, що вони є форс-мажорними у контексті конкретного зобов'язання.

Ключові слова: воєнний стан, форс-мажор, непереборна сила, надзвичайні та невідворотні обставини, звільнення від відповідальності.

The article is devoted to the study of exemption from liability of subjects of civil legal relations during the period of martial law. Since the issue of exemption from responsibility has become relevant in connection with the introduction of martial law on the entire territory of Ukraine from 05:30 on February 24, 2022, which continues and is in effect until now.

It has been established that certification of force majeure circumstances (circumstances of force majeure) in Ukraine is carried out by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, however, in most cases, such circumstances need to be proven in each specific case. Certification of martial law, as a force majeure circumstance, presupposes the possibility of exemption from liability for non-fulfillment of an obligation. However, this condition does not apply to release the debtor from the general obligation to fulfill his obligation. The termination of the force majeure circumstances will restore the obligation of the debtor to fully fulfill his obligations under the contract.

It is noted that by the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the validity of norms during the period of martial law" of March 15, 2022, the section "Final and Transitional Provisions" of the Central Committee of Ukraine was supplemented by paragraphs 18 and 19, which at the legislative level, the issue of exemption from liability for late payment of a monetary obligation and a special procedure for calculating terms and deadlines for the period of martial law and state of emergency have been settled.

At the end of the study, it is assumed that the state of war as a force majeure circumstance can be a reason for exemption from responsibility for non-fulfillment of an obligation, but is not a reason for non-fulfillment of an obligation. At the same time, it is noted that force majeure circumstances are not prejudicial (established in advance) and in case of their occurrence, each of the parties must prove that they are force majeure in the context of a specific obligation, referring to admissible evidence.

Key words: martial law, force majeure, irresistible force, extraordinary and unavoidable circumstances, exemption from responsibility.

Постановка проблеми. Україна зазнає військової агресії з боку Російської Федерації з 2014 року, і в цей час було оголошено військовий стан на деяких територіях країни. У цих умовах питання про застосування форс-мажору як підстави звільнення від відповідальності є особливо актуальним.

Розпочинаючи з 24 лютого 2022 року наша держава функціонує в умовах війни, яка змінила не тільки свідомість українців, але й економічні і правові засади українського суспільства. Правовий режим воєнного стану зумовив необхідність тимчасового застосування обмежень щодо конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Також такі обмеження стосуються вправа на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Війна внесла свої корективи у питання звільнення від цивільно-правової відповідальності за вище вказані порушення на підставі форс-мажорних обставин, про які далі і піде мова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що тією чи іншою мірою стосуються звільнення від цивільно-правової відповідальності постійно досліджуються науковцями. Проблеми звільнення від відповідаль-

ності у період дії воєнного стану також уже ставали предметом наукових розвідок, зокрема їм приділяли увагу: Н.В. Білянська, І.В. Бурлака, К.В. Коцюба, О.В. Церковна, О.С. Кочина, В.М. Болдирева та інші вчені.

Таким чином, метою статті є розгляд та визначення особливостей форс-мажору як підстави для звільнення від цивільно-правової відповідальності під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 617 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачено, що особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Проте, ЦК України не розкриває сутність поняття «непереборна сила». Відповідно до ч. 2 ст. 218 Господарського кодексу України (далі – ГК України), передбачаючи, що дії непереборної сили є підставою для звільнення від господарсько-правової відповідальності, розуміє під ними надзвичайні і невідворотні обставини. Але знову ж таки не конкретизуючи, що треба розуміти під такими обставинами [3, с. 53].

Законодавець у ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» визначив, що форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безлади, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо.

Схоже визначення передбачено і в п. 3.1.1. Регламенту засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торговоромисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) (далі – Регламент), де форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) (Force Majeure) визнаються надзвичайні та невідворотні обставини, які об'єктивно впливають на виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків за законодавчими і іншими нормативними актами, дію яких неможливо було передбачити та дія яких унеможлиблює їх виконання протягом певного періоду часу. Також регламент визначає підстави виникнення таких обставин, при цьому зазначає, що перелік не є вичерпним.

Таким чином, війна та інші різновиди воєнних конфліктів, включаючи їх погрозу, включені також до цього переліку [3, с. 56].

Засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» здійснює Торгівельно-промислова палата України (далі – ТПП України).

ТПП України має право засвідчити форс-мажорні обставини відповідно до умов договорів за зверненнями суб'єктів господарської діяльності, що здійснюють будівництво житла (замовників, забудовників).

Так, своїм листом від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 ТПП України на підставі ст. ст. 14, 141 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.97 № 671/97-ВР, Статуту ТПП України, цим засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».

Враховуючи це, ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком,

виконання яких(-го) настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких(-го) стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Таким чином, у період дії воєнного стану, який є форс-мажорною обставиною боржник може бути звільнений від відповідальності за невиконання зобов'язання, проте це ніяк не впливає на звільнення його від загального обов'язку виконувати своє зобов'язання та відповідальності у межах зобов'язання. Після закінчення дії форс-мажорних обставин боржник повинен продовжувати виконувати свої зобов'язання за договором, оскільки за порушення інших його умов може наставати відповідальність за порушення договірних умов.

Якщо обставини непереборної сили вплинули на умови та терміни виконання зобов'язання за певним договором (наприклад, постачання товару, виконання робіт, надання послуг тощо), то це означає, що боржник за договором лише звільняється від штрафних санкцій за несвочасне виконання умов договору на період дії вказаних обставин. Після ж закінчення дії непереборних обставин боржник має приступити знову до виконання своїх обов'язків за договором, інакше він буде притягнутий до цивільно-правової відповідальності на загальних підставах [2, с. 5].

Також, звертаємо увагу, що Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України був доповнений 18 і 19 пунктами.

Відповідно до п 18 на період дії воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування позичальник звільняється від відповідальності за прострочення виконання грошового зобов'язання перед банком або іншим позикодавцем. Це ж правило стосується і обов'язку щодо сплати неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Цим пунктом чітко передбачено, що «неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитодавцем (позикодавцем)».

Згідно п. 19 у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки загальної, спеціальної позовної давності та зміни їх тривалості (ст.ст. 257–259); переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362); припинення поруки (ст. 559); позовної давності, що застосовується до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681), про розірвання договору дарування (ст. 728), до вимог, які впливають із договору найму (ст. 786); строки оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293) продовжуються на строк його дії.

Вказаними змінами, законодавець закріпив законодавчу можливість звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання у період дії воєнного стану в Україні, який є форс-мажорною обставиною.

Проте, варто врахувати також судову практику, яка застосовується сьогодні судами при визначенні обставин, які є форс-мажорними та які можуть бути підставою для звільнення від відповідальності. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду постановою від 30.11.2021 року, справа № 913/785/17, розглядаючи справу за позовом акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» (далі – Компанія) до Акціонерного товариства «Оператор газорозподільної системи «Луганськгаз» (далі – Товариство) про стягнення грошових коштів, у зв'язку з неналежним виконанням відповідачем своїх зобов'язань за

договором на купівлю-продаж природного газу. Аргументуючи касаційну скаргу зазначає у пункті 8.3, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести наявність таких обставин не тільки самих по собі, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання господарського зобов'язання. Доведення наявності непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання. Саме вона має подавати відповідні докази в разі виникнення спору. Проаналізувавши особливості справи, та не доведення в судовому порядку форс-мажорних обставин суд касаційної інстанції вважає, що стягнення пені та інфляційних витрат ґрунтуються на встановлених обставинах і оцінених ними доказах та повністю узгоджуються з приписами чинного законодавства.

Господарський суд Кіровоградської області у рішенні від 29.06.2022 року, у справі № 912/507/22, зазначає, що воєнний стан на території України не означає, що відповідач не може здійснювати підприємницьку діяльність та набувати кошти. Більше того, держава на даний час заохочує розвиток підприємницької діяльності з метою позитивного впливу на економіку країни (зменшення податків, митних платежів тощо). Відповідач не надав доказів того, що всі працівники (чи їх частина), керівник підприємства,

інші посадові особи мобілізовані та перебувають у складі Збройних Сил України, тимчасово не виконують професійні обов'язки у зв'язку з воєнними діями, все, або частина складу рухомого майна підприємства задіяні під час тих чи інших заходів, що б перешкоджало суб'єкту господарювання здійснювати підприємницьку діяльність під час введеного воєнного стану.

Висновки. Таким чином, військова агресія Російської Федерації проти України, що стала підставою введення воєнного стану, є форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили), яка може бути підставою для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання, проте не є підставою для невиконання зобов'язання. При цьому варто врахувати наступні умови: відповідно до чинного законодавства та судової практики форс-мажорні обставини не мають преюдиційного (заздалегідь встановленого) характеру; у випадку виникнення таких обставин, кожна із сторін повинна посилаючись на допустимі докази довести те, що вони є форс-мажорними у контексті конкретного зобов'язання; законодавчі конструкції норм, які регулюють форс-мажорні обставини, зумовлюють необхідність довести їх надзвичайність та невідворотність; доведення форс-мажорних обставин у кожному конкретному випадку, не виключає засвідчення таких обставин Торгівельно-промисловою палатою України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 29.06.2023)
2. Коцюба К., Конюхова М. Форс-мажор як підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. Цивільне право і процес. 2020. № 1. С. 4–10.
3. Кочина О.С. Болдирева В.М. Вплив воєнного стану на цивільні правовідносини. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 53–58.
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 29.06.2023).
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#n148> (дата звернення 29.06.2023).
6. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 29.06.2023).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 30.11.2021 № 913/785/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519276> (дата звернення 29.06.2023).
8. Рішення Господарського суду Кіровоградської області від 29.06.2022 року, справа № 912/507/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105069037> (дата звернення 29.06.2023).
9. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) : Рішення президії Торгово-промислової палати України від 15.07.2014 № 40 (3). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text> (дата звернення 29.06.2023).
10. Рішення Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 No 2024/02.0-7.1. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>.12.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 29.06.2023).